

*В.В. Онікієнко,
д-р екон. наук*

*Volodymyr V. Onikienko,
Doctor of Economics*

ІННОВАЦІЙНА ПОЛІТИКА КРАЇН ЄВРОСОЮЗУ ТА СНД: ПРОБЛЕМИ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ

Abstract. The current principles and the mechanisms of formation and realization of the innovative policy and strategy in countries of the European Community and CIS are considered. On the basis of the analysis and comparison of the structures and efficiencies of investments «to knowledge», the role of innovations as a vitally important factor of the economic development and competitiveness of national economies is clarified. The author indicates both the sharpness of problems concerning the formation of Ukraine's innovative policy and the urgent necessity to include it into the Common European space of researches.

Важливим чинником нового етапу розвитку України є посилення інтеграційних процесів, курс на вступ до ЄС. Виходячи з перспектив реалізації обраного курсу, шлях технологічного розвитку України буде тісно пов'язаний з моделлю Європейського Співтовариства, яка припускає не просто тісне співробітництво в сфері науки і техніки, а й інтегрування економік європейських країн. Отже, у перспективі модель ЄС могла б стати для технологічного розвитку України однією з визначальних, що обумовлює необхідність її глибокого вивчення та висвітлення.

В європейських, як і в інших розвинених країнах світу, зростає роль наукових, інноваційних, технологічних та інвестиційних факторів, які все більше набувають значення компоненти економічного розвитку. Навіть незважаючи на деяке уповільнення темпів економічного зростання, в більшості країн Західної Європи в другій половині ХХ і на початку ХХІ століття динаміка інвестицій у НДДКР залишається позитивною.

В останнє десятиліття інвестиції в „знання”, тобто витрати на НДДКР, вищу освіту, інформаційні та комунікаційні технології, зростають темпами, що випереджають темпи росту інвестицій в основний виробничий капітал. У результаті зростає частка технологій і продукції наукомістких галузей та зайнятих в них працівників. Так, наприкінці 1990-х років в цілому по ЄС частка наукомістких галузей зросла до 26%; вищою за середнє значення вона була в Ірландії (39,2), Бельгії (37,9), Швейцарії (36,5), Німеччині (31,7), Франції (27,2), Нідерланди (26,7), Угорщині (26,2%). У той же час в структурі інвестицій у

„знання” відмічаються певні відмінності по країнах, зумовлені спеціалізацією у формуванні „нової” економіки. Зокрема, у країнах, які володіють порівняно розвинутою науково-дослідною базою – Австрії, Німеччині, Франції, Швеції, більше половини цих інвестицій спрямовується в НДДКР, решта – в освіту та розробку програмного забезпечення. У країнах з досить обмеженим сектором досліджень і розробок – Греції, Ірландії, Португалії та Іспанії – ці інвестиції переважно концентруються в сфері вищої освіти; Данія, Норвегія, Нідерланди, Велика Британія надають перевагу розвитку програмного забезпечення.

Статистичні дані свідчать, що з середини 1990-х років прискорюються темпи виробництва і поширення інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Відбуваються зміни в структурі фінансування НДДКР шляхом скорочення питомої ваги державних джерел і зростання приватних інвестицій. Ця тенденція характерна для ЄС у цілому та переважної більшості його учасників. Проте в країнах Центральної та Східної Європи – Польщі, Угорщині, Словенії – спостерігається протилежна тенденція, яку можна пояснити специфікою системних трансформацій.

В другій половині 90-х років уряди майже всіх західноєвропейських країн прийняли програми стимулювання інноваційної діяльності, спрямовані, насамперед, на поширення нововведень. Одне з основних місць у реалізації цих програм зайняли інституціональні зміни, зокрема, формування структурних елементів та механізмів здійснення інноваційної політики [9]. Незважаючи на національні відмінності в підходах, можна виділити три загальних аспекти.

1. *Створення нових адміністративних структур, заснованих на системному характері інновацій.* Деякі країни (Велика Британія, Німеччина) змінили функції міністерств або створили нові міністерства, які займаються питаннями інноваційної політики. У Фінляндії очолювана прем'єр-міністром Рада з наукової і технологічної політики взяла відповідальність за стратегічний розвиток та координацію цієї політики, а також інноваційну систему в цілому. В Іспанії уряд у рамках національної інноваційної програми сформував координаційну структуру в сфері інноваційної політики під керівництвом прем'єр-міністра. Внесені також зміни до механізму координації – створені нові координуючі органи (інноваційні ради) або до компетенції вже існуючих наукових рад включені питання інноваційної діяльності.

2. *Визнання на урядовому рівні інновацій життєво важливим фактором економічного розвитку,* проведення широкої урядової кампанії з проблем нововведень, активізація діалогу між науковим співтовариством, промисловістю і громадськістю. Практика проведення інформаційних кампаній поширена у Великій Британії і Німеччині. В Іспанії створений форум інформаційного суспільства, одним з головних завдань якого є стимулювання координації діяльності уряду і різних промислових та громадських організацій при розробці Національного плану дій щодо створення інформаційного суспільства.

3. *Використання нового механізму прогнозування і визначення пріоритетів „Передбачення” („Foresight”) для формування національної інноваційної стратегії.* Його мета – визначити стратегічні напрями досліджень та інновацій для підвищення конкурентоспроможності країни.

З посиленням міжнародних інтеграційних процесів і виробленням погодженої економічної політики стосовно загального економічного простору країн, зокрема членів ЄС, з'являється нова можливість розробки єдиної інноваційної політики на рівні держав – членів співтовариства. Вироблення єдиного антимонопольного законодавства; використання системи прискорених амортизаційних відрахувань, що, власне кажучи, є безпроцентними позиками на придбання новітньої техніки; пільгове оподаткування витрат на НДДКР; заохочення малого наукомісткого бізнесу; пряме фінансування підприємств для заохочення нововведень в сферах новітніх технологій; стимулювання співробітництва університетської науки і компаній, що виготовляють наукомістку продукцію, – це далеко не повний перелік атрибутів інноваційної політики, яка проводиться в країнах Європейського Співтовариства і відкриває рівні можливості для національних підприємств країн-членів ЄС у сфері інноваційного бізнесу.

Стратегічною лінією країн – членів Європейського Союзу в сфері інноваційної діяльності є концентрація фінансових ресурсів на ключових напрямках, які охоплюють:

- створення єдиної для всіх країн бази даних, що акумулює та регламентує комплекс мінімально необхідних процедур і формальностей для створення підприємств;
- підтримку малих і середніх підприємств з метою правового захисту від незаконного копіювання розроблених технологій і продукції;
- створення механізму фінансової підтримки малих і середніх підприємств, надання їм допомоги в підготовці, реєстрації та підтримці патентів з огляду на досвід роботи національних і європейських патентних бюро;
- удосконалення системи фінансування інноваційної діяльності підприємств;
- впровадження більш досконалого податкового механізму, який надавав би певні пільги підприємствам, що займаються розробкою та випуском інноваційної продукції;
- створення на підприємствах і в компаніях умов для стимулювання підвищення освітнього рівня працівників [3].

Нині значна кількість країн Євросоюзу, в першу чергу Фінляндія, Швеція, Данія, Нідерланди і Велика Британія, випереджають США і Японію за багатьма показниками НДДКР. Так, Ірландія, Франція, Фінляндія, Велика Британія та Швеція лідирують за динамікою випуску науковців та інженерів; Фінляндія, Швеція і Нідерланди – за фінансуванням НДДКР державою і патентуванням в Європейському патентному відомстві. У Швеції, Фінляндії частка витрат на НДДКР у ВВП (відповідно – 3,6% та 3,1%) перевищує аналогічний показник США (2,64%) і Японії (3,04%). Пріоритетними для ЄС є витрати на НДДКР в сфері медичних технологій, авіації, фармацевтики та інших наукомістких галузях. Разом з тим частка приватного сектора в загальних витратах на НДДКР в країнах ЄС нижча, ніж у США – 56,3% проти 68,2%. Суттєво відстає ЄС і за показниками

інноваційної активності, зокрема питомою вагою у ВВП венчурного капіталу, капіталізації нових компаній, ринку інформаційних технологій, а також за часткою нових продуктів на національних ринках. У 1990-і роки послабшали позиції країн Західної Європи на світових ринках новітніх технологій.

Відставання Західної Європи від конкурентів багато в чому зумовлено специфічними рисами цього регіону, зокрема високою часткою держсектору, недостатніми стимулами до підприємництва, розбіжностями в національних інноваційних системах, характері та ступені інноваційного розвитку держав – членів Євросоюзу. Розширення ЄС за рахунок нових членів привносить нові проблеми науково-технічного розвитку. Останнім часом ЄС зміг домогтися деяких зрушень у реалізації стратегії інноваційного розвитку. Низка країн (зокрема Велика Британія) збільшили витрати на НДДКР або відмовилися від їх запланованого скорочення (наприклад, Франція), розпочали використовувати нові механізми стимулювання інноваційної діяльності в підприємницькому секторі.

На початку 2002 р. у Барселоні Рада Європи сформулювала низку конкретних завдань у сфері стимулювання інноваційного розвитку. Серед них: збільшення до 2010 р. частки витрат на НДДКР у країнах ЄС з 1,9 до 3% ВВП, насамперед за рахунок зростання асигнувань приватного сектору; подальша вертикальна та горизонтальна координація інноваційної політики; створення єдиного Європейського дослідницького простору з урахуванням розширення Євросоюзу.

Відсутність серйозного прогресу в інноваційному розвитку в зв'язку з розширенням Євросоюзу зумовила необхідність розробки пропозицій Єврокомісії щодо нових напрямів інноваційної політики. Ці пропозиції сформульовані в документі „Інноваційна політика: сучасні підходи в контексті Лісабонської стратегії”, де виділені такі пріоритети:

- поліпшення інноваційного середовища шляхом посилення інноваційної складової по всіх напрямках національних політик;
- стимулювання ринкового попиту на інновації і використання концепції „лідуючих” ринків, що передбачає підтримку ринків, найбільш сприйнятливих до нововведень;
- стимулювання інновацій у держсекторі, подолання бюрократичного консерватизму державної адміністрації;
- посилення регіональної інноваційної політики.

У 2002 р. в ЄС на базі об'єднання рад з внутрішнього ринку і промисловості та дослідницьких рад було створено Раду з конкурентоспроможності. У рамках Єврокомісії відбуваються регулярні зустрічі Групи комісарів з проблем зростання, конкурентоспроможності, зайнятості і сталого розвитку.

Велике значення для координації національних інноваційних політик мають заходи ЄС щодо збору, аналізу, оцінки та поширення інформації про стан інноваційної діяльності в країнах-членах, зокрема:

- *тренди інновацій у Європі* – поширення успішних прикладів інноваційної політики;
- *Європейський інноваційний таблоїд* – щорічні дані про стан науки, техніки, інноваційної поведінки компаній та інноваційне середовище;

- *Іннобарометр* — спеціальні обстеження конкретних аспектів інноваційної політики, включаючи ставлення компаній до нововведень;
- *діяльність електронної служби інформації ЄС з НДДКР та інноваційної політики* — CORDIS, у рамках якої надаються також відомості про можливості використання результатів робіт з проектів ЄС.

Зазначені інформаційні заходи виходять за межі програм НДДКР, що фінансуються з фондів ЄС, і охоплюють всю інноваційну діяльність країн Західної та Центральної Європи.

За останні роки у країнах ЄС значно зросла роль регіонального науково-технічного та інноваційного співробітництва. Поява нових технологій і глобалізація економіки, а також обмеженість урядових бюджетів зумовили підвищення ролі регіонів у здійсненні економічної діяльності. У результаті регіональні влади все ширше налагоджують контакти з зацікавленими колами за рубезем на субрегіональному рівні. Одночасно регіональні проблеми вирішуються шляхом тісних контактів центрального уряду і місцевої влади, оскільки останній краще відомі технічні, економічні та соціальні потреби регіонів. Таким чином, в останні роки все тісніше переплітаються три рівні формування інноваційної політики (політика, здійснювана самими регіонами, регіональна складова федеральної інноваційної політики та наднаціональної політики ЄС).

Поступово змінюється характер національних науково-технічних політик, основним пріоритетом яких стає поширення нових знань в економіці, що також підвищує значення регіонального аспекту інноваційної політики. У результаті регіональна політика все більшою мірою набуває структурного, а не перерозподільного характеру. Федеральний уряд відіграє домінуючу роль у фундаментальних дослідженнях і підготовці наукових кадрів, а регіони все більше реалізують політику поширення інновацій. Зокрема, у Великій Британії регіони Східного Мідленду, Північного Сходу, Уельс і Шотландія мають власну інноваційну стратегію і активно беруть участь в інноваційних програмах ЄС.

Інноваційна політика стала складовою частиною національної регіональної політики, однак, як правило, національні уряди віддають перевагу вже розвиненим у науково-технічному відношенні регіонам. Держава надає допомогу відсталим регіонам не стільки шляхом прямих фінансових ін'єкцій, скільки через сприяння в розробці інноваційної політики та розвитку інфраструктури. Пом'якшення диспропорцій технологічного регіонального розвитку є переважно функцією ЄС.

Основна увага в цьому напрямі діяльності приділяється Мережі інноваційних регіонів та локальній мережі центрів з поширення інновацій.

Мережі інноваційних регіонів — це національні та транснаціональні об'єднання в сфері розробки й обміну досвідом щодо інноваційної стратегії. Центри з поширення інновацій мають статус незалежних консультативних організацій в сфері технології та бізнесу, які отримують допомогу від Єврокомісії з підприємництва. Вони надають допомогу інноваційному бізнесу за такими напрямками:

- трансфер технологій; комерціалізація результатів НДДКР, включаючи питання інтелектуальної власності;
- розвиток адаптаційних можливостей компаній до нової технології, в тому числі шляхом об'єднання потенційних партнерів співробітництва;
- здійснення транснаціональних інноваційних ініціатив;
- поширення інформації про інноваційну політику Євросоюзу.

Нині діє 68 центрів з банками даних щодо 1300 новітніх технологій. Мережа цих банків охоплює 220 європейських організацій, в роботі центрів бере участь більше 1 тис. консультантів.

Нові напрями стратегії Євросоюзу в сфері інноваційної політики одержали свій розвиток у шостій 5-річній Рамковій програмі НДДКР (2002–2006 рр.), яка передбачає подальший розвиток регіонального інноваційного співробітництва, зокрема через систему інтегрованих проектів і програму створення мережі Європейського дослідницького простору. Ця програма з бюджетом 17,5 млрд євро (на 17% перевищує бюджет п'ятої Рамкової програми) передбачає створення єдиного Європейського дослідницького простору (ERA) з метою об'єднання ресурсів усіх європейських країн, у тому числі країн – кандидатів на вступ до ЄС. Концепція ERA передбачає:

- створення наукового простору без національних кордонів, що дасть можливість згладити відмінності в рівнях наукового та інноваційного розвитку країн-учасниць, підняти конкурентоспроможність ЄС, збільшити кількість нових робочих місць;
- підвищення ефективності використання фінансових ресурсів для залучення інвестицій в інноваційну сферу;
- розширення мобільності науково-технічних кадрів, особливо молодих вчених і жінок, більш активне залучення фахівців з країн „третього світу”.

Шоста Рамкова програма НДДКР має дві основні статті витрат: програми ЄС з створення ERA (16,27 млрд євро) і програми Євратому з ядерної енергетики (1,23 млрд євро).

Серед пріоритетів програми інтеграції досліджень основне місце займає програма створення інформаційного суспільства, включаючи країни СНД, Південної Європи та країни, що розвиваються (35% загального обсягу фінансування тематичних досліджень). Спеціальні програми передбачені для малих і середніх фірм (передбачається підвищити ступінь їхньої участі в проектах з 10 до 15%). Окрема програма присвячена стимулюванню інновацій. Вона спрямована на надання допомоги підприємницькому сектору, а також вченим у реалізації результатів досліджень, трансформації їх у нові інвестиції та робочі місця. Особливі заходи передбачені в таких сферах, як інтелектуальна власність, доступ до ризикового капіталу та пошук партнерів в інших країнах-учасницях.

В шостій Рамковій програмі передбачено використання нових інструментів, у тому числі інтегрованих проектів, мереж з обміну досвідом, спільного проведення національних програм країн – учасниць ЄС і асоційованих держав. Мета цих нововведень – мобілізація науково-технічного потенціалу європейських країн.

Підсумком кожного *інтегрованого проекту*, на відміну від проектів попередніх Рамкових програм, мають бути конкретні результати, тобто інновації. Проекти повинні носити переважно багатодисциплінарний характер, в них мають бути задіяні мінімум три учасники з трьох старих або нових членів ЄС. Основна увага приділяється малим і середнім організаціям.

Метою *мереж з обміну досвідом* є підвищення якості НДДКР не лише шляхом об'єднання „критичної маси” ресурсів, але і накопиченого досвіду. Завдяки плануванню спільних робіт мережі сприятимуть подоланню розрізненості та фрагментарності європейських наукових досліджень. Серед основних завдань — ліквідація організаційних, культурних і кадрових бар'єрів на шляху довгострокової інтеграції наукового потенціалу учасників мережі.

Створення єдиного Європейського дослідницького простору дозволяє країнам-кандидатам брати участь у шостій Рамковій програмі на тих же умовах, що і повноправним членом ЄС. Аналогічні права надані й міжнародній організації, яка представляє європейські інтереси. Крім того, країни “третього освіти” одержали доступ до напрямів, що реалізуються через спільні проекти і мережі з обміну досвідом. Передбачається фінансування також і для учасників програми „Міжнародне співробітництво” (INCO).

Аналізуючи інноваційну активність в Російській Федерації, слід зазначити, що, на жаль, нова Росія не вкладається в русло світових тенденцій у науково-технічній сфері. Незважаючи на тривале протягом 2000—2004 рр. зростання економіки, його „якість” не відповідає поставленим завданням, оскільки:

- темпи економічного росту не забезпечують подвоєння ВВП у найближчі десять років;
- з початку 1990-х років у структурі виробництва й експорту переважає продукція низького ступеня переробки;
- не вдається досягти якісних зрушень у підвищенні конкурентоспроможності продукції більшості не сировинних галузей промисловості;
- величезний потенціал інтелектуальної власності, вартість якої перевищує 400 млрд дол. США, залишається незатребуваним;
- база для інновацій переважною мірою є застарілою.

Як показав досвід попередніх років, за окремими рідкісними винятками, російські НДІ виявилися неспроможними довести свої розробки до рівня, за якого вони могли б „вписатися” в ринкову інфраструктуру. На російський ринок тільки починають приходити ТНК і венчурні фонди, спроможні ефективно використовувати інноваційний потенціал, впроваджувати нові технології.

Незважаючи на поступове збільшення бюджетних асигнувань на розвиток науки (в 2002 р. — 30,3 млрд, у 2003 р. — 40,2 млрд рублів, або на 32,6% більше в номінальному вираженні та на 18,4% — у реальному), частка витрат на науку в ВВП становила, відповідно, 0,28% та 0,31%, що значно нижче, ніж у розвинених країнах.

В умовах глобалізації різко зростає попит на інноваційну інформацію, яка втілює в собі результати наукових досліджень і розробок. У цьому зв'язку вже давно назріла необхідність захисту інтелектуальної власності, чому дотепер у

Росії не приділялося належної уваги. За оцінками експертів, внаслідок витоку досягнень „ноу-хау” за рубіж Росія щорічно втрачає 3–4 млрд дол. [1].

У той же час опитування вчених, експертів і чиновників з Мінпромнауки та Мінекономрозвитку, проведене в рамках програми „Інноваційна економіка” журналом „Експерт”, показало, що в низці високотехнологічних сфер Росія і тепер має потенційно сильні позиції. В першу чергу, це *ядерна енергетика* і *космічна галузь*, які здатні забезпечити країні лідируючі позиції, а також авіабудування, нові матеріали, хімія (насамперед каталітична), біотехнології, прикладна математика і програмування, технології видобутку і переробки сировини, надпровідникові та лазерні технології, нетрадиційна енергетика, НВЧ-електроніка.

Визнаюю перевагою Росії є також людські ресурси, які мають добру загальноосвітню підготовку. Однак значна кількість фахівців з міжнародним рівнем кваліфікації не знаходить собі застосування у вітчизняній економіці і вимушена емігрувати.

Спроби систематизувати державну інноваційну політику в Росії робилися неодноразово. Однак і досі не завершена розробка відповідної нормативної бази. У 1996 р. був прийнятий федеральний закон „Про науку і державну науково-технічну політику”. Проте він носить загальний і декларативний характер. Наприклад, відповідно до п. 1 ст. 15 „кошти на фінансування наукових досліджень і експериментальних розробок цивільного призначення виділяються з федерального бюджету в розмірі не менше чотирьох відсотків видаткової частини федерального бюджету”. На практиці частка всіх витрат на науку, передбачена у федеральному бюджеті на 2003 р., включаючи фінансування Академії наук, зарплату вчених, відновлення наукової і приладової бази і т.д. (рядок бюджету „Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресові”), становила 1,7%. У 2002 р. на російську науку було виділено ще менше – 1,5% видаткової частини федерального бюджету [6].

Фактично інноваційна політика уряду Росії на державному рівні одержала „право на життя” тільки наприкінці 90-х років, коли була розроблена короткострокова Концепція інноваційної політики РФ на 1998–2000 рр. з планом дій щодо її реалізації, а потім і довгострокова концепція „Основи політики Російської Федерації в сфері розвитку науки і технологій на період до 2010 р. і подальшу перспективу”, схвалена президентом.

У довгостроковій концепції зафіксовані основні конкурентні переваги Росії: науково-технічний комплекс, фундаментальна наука, унікальні технології і висококваліфіковані кадри, досвід розв’язання проблем національного масштабу, розвинена транспортна і комунікаційна інфраструктура, багаті сировинні ресурси, а також визначені глобальні цілі: перехід до інноваційного шляху розвитку, зростання ВВП і добробуту населення, зростання виробництва, заняття високого місця в міжнародному поділі праці завдяки нарощуванню високотехнологічного експорту.

Однак більшість пріоритетних напрямів, таких як охорона інтелектуальної власності, створення інноваційної системи, структурна перебудова за рахунок інновацій, наближення системи стандартизації і сертифікації до міжнародних

вимог, створення інтегрованих науково-технічно-освітніх структур, збереження і розвиток кадрового наукового потенціалу, розвиток фундаментальної і прикладної науки, носить, скоріше, декларативний характер, оскільки відсутні механізми їх реалізації.

Наприкінці 1999 р. Державною Думою був прийнятий закон „Про інноваційну діяльність і про державну інноваційну політику”, згодом схвалений Радою Федерації, але відхилений президентом.

У 2000 р. Мінпромнауки РФ розпочало підготовку проекту концепції державної інноваційної політики РФ на 2001–2005 рр. та плану заходів щодо її реалізації. 8.11.2001 р. указом В.Путіна утворено Раду з науки і високих технологій при Президентові Росії. Основні завдання Ради – визначення пріоритетних напрямів державної науково-технічної політики та заходів для її реалізації; експертиза проектів федеральних законів та інших нормативних правових актів, що стосуються цієї політики.

Представлені в Концепції розвитку венчурної індустрії в Росії заходи державного стимулювання покликані активізувати високотехнологічний сектор і залучити додаткові інвестиції. Для цього пропонується провести інфраструктурні перетворення підзвітних державі наукових організацій: зокрема, створювати при них агентства з трансферу технологій, які візьмуть на себе функцію „інкубації” компаній на початковій стадії їх розвитку. Ще одним важливим кроком, на наш погляд, є урядове розпорядження, яке зобов’язує Мінпромнауки, Мінфін і Мінекономрозвитку розробити механізм передачі інтелектуальної власності, що належить державі, російським та іноземним інвесторам, які зможуть залучити цю власність у господарський оборот.

Стимулювати зростання кількості нових інноваційних фірм покликані фонди венчурного капіталу, які забезпечать передінвестиційне фінансування компаній на ранньому етапі їх розвитку. Частина ризиків візьме на себе держава, фінансуючи такі фонди через створений нею Венчурний інноваційний фонд.

З 2000 р. під егідою Мінпромнауки проводиться щорічний Російський венчурний ярмарок. Метою його проведення є ознайомлення інвесторів, представлених в основному західними венчурними фондами і компаніями, з інноваційними проектами НДІ, університетів, підприємств оборонної промисловості.

У 24 регіонах Росії діє понад 60 технологічних парків і 56 інноваційно-технологічних центрів (ІТЦ), в яких на площі близько 500 тис. кв. метрів розмістилися більше 40 000 малих високотехнологічних фірм. Тільки в 18 ІТЦ, створених за підтримки федеральних коштів, налічується понад 400 інноваційних фірм із загальною чисельністю близько 6 тис. працівників, які реалізують продукції більш ніж на 4 млрд рублів на рік [8].

У березні 2002 р. на спільному засіданні Ради з науки та високих технологій при Президентові РФ, президії Держради і Ради безпеки РФ було прийнято „Основи політики Російської Федерації в сфері розвитку науки і технологій на період до 2010 року і подальшу перспективу”. Слідом за зазначеним документом уряд РФ прийняв „Основні напрями державної інвестиційної політики Російської Федерації в сфері науки і технологій”. У цьому документі містяться конкретні положення, що свідчать про кардинальну зміну державного підходу

до управління НТП. Одне з таких положень передбачає, що основу замовлення держави на науково-технічну продукцію складуть федеральні цільові програми, державна програма озброєння й оборонне замовлення. Вибір об'єктів фінансування з державного бюджету буде здійснюватися на лише за науково-технічними, але і за економічними критеріями. Найважливіші інноваційні проекти державного значення будуть відбиратися винятково на конкурсній основі і повинні включати повний інноваційний цикл та вирішувати завдання завоювання різних секторів національного і міжнародного ринків високотехнологічної продукції. На фінансування технологій державного значення пропонується направляти до 75% річного приросту асигнувань за статтею федерального бюджету „Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу”.

Мінпромнауки склало перелік найважливіших інноваційних проектів державного значення на 2003–2006 рр., поставивши жорсткі критерії їх відбору: конкурентоспроможність; низький рівень ризиків; короткий термін реалізації; обсяг виділених бюджетних коштів на кожний проект (від 150 млн руб. до 500 млн); вимоги, що визначають мінімальний обсяг продаж, необхідну технічну базу тощо.

Усі проекти передбачають розробку технології і серійне виробництво. Однак більшість з них не є інноваційними, а, швидше, спрямовані на приховане субсидування так званих „стратегічних” галузей вітчизняної промисловості.

Аналіз досвіду реалізації федеральних цільових програм свідчить про необхідність кардинального удосконалення практики його використання. Очевидною сьогодні є консолідація федеральних цільових програм (ФЦП) науково-технічної спрямованості та посилення їх спрямування на збереження і розвиток критичних технологій, включаючи як цивільні, так і оборонні напрями. При реалізації ФЦП необхідно зосередити зусилля на дотримання вимог і критеріїв добору проектів, якими визначається ринкова доцільність програмних заходів, а також встановити обґрунтовану нижню межу обсягів державної підтримки кожного проекту разом з позабюджетними джерелами фінансування.

Можна констатувати, що в Росії створені й успішно працюють окремі ключові елементи інноваційної інфраструктури, що забезпечує сприйнятливість економіки до нових технологій; виникли передумови для формування і реалізації міждержавної інноваційної політики.

Проте механізми реалізації інноваційної політики Росії, що охоплюють розробку федерального бюджету і цільових програм, державну програму озброєння та оборонного замовлення, здійснення найважливіших інноваційних проектів, є явно недостатніми для виконання поставлених завдань. На сьогодні залишаються незадіяними ціла низка інструментів державної інноваційної політики. Таким чином, можна зробити висновок, що на сучасному етапі передумови для переходу російської економіки на інноваційну стадію розвитку недостатні. При цьому проблемою є не тільки застаріла наукова база, але і нестача інноваторів, насамперед ТНК і венчурних фондів.

На відміну від Росії, де науковий потенціал з початку реформ зазнав певної деградації, у Білорусі політика держави в сфері науки і технологій спрямована

на створення сприятливого інноваційного клімату в економіці, використання можливостей науки для стійкого соціально-економічного розвитку країни. Дослідження і розробки виконують близько 300 установ. У науці зайнято майже 46 тис. працівників. Тільки в системі Мінпрому в останні роки освоєно виробництво 300 найменувань нової конкурентоспроможної продукції як для забезпечення внутрішнього ринку, так і для нарощування експорту.

У Білорусі спостерігається постійне зростання державних асигнувань на розвиток науки. У 2000–2002 рр. фінансування наукової сфери в республіці досягло 3% витрат національного бюджету. У Росії аналогічний показник у 1998 р. склав 1,32%, у 1999 р. – 1,74%, у 2000 р. – 1,79%, у 2002 р. – 1,56%.

В останні роки в Білорусі починає поступово формуватися нормативна правова база інноваційної діяльності, створюється система податкових пільг, що дозволяє залучати додатково на здійснення науково-інноваційної діяльності 25–30% коштів.

Широкі можливості суб'єктам господарської діяльності всіх форм власності з використання новітніх технологій і активізації ліцензійної діяльності надає створений при Державному патентному комітеті Банк інновацій. Він володіє інформацією майже про 40 тис. розробок з різних країн світу і більш ніж про 4 тис. білоруських. Банк співробітничав з Міжнародним банком ліцензованих технологій, а також підключений до баз даних Міжнародного банку, сприяє в підготовці пропозицій щодо продажу ліцензій, розрахунку ціни та обґрунтування умов ліцензійних угод.

Пріоритетне значення у формуванні промислової політики має стратегія інноваційного розвитку як єдино можлива форма економічного прогресу в умовах глобалізації. У Білорусі частка нової продукції підприємств-експортерів складає в середньому 9%, що значно більше, ніж в Росії (1,5%, а в машинобудуванні менше 5%).

Щодо показників інноваційного розвитку загалом по СНД, то слід зазначити таке. Після 1991 р. частка організацій і підприємств, які здійснюють розробку та впровадження нововведень, впала в середньому до 5–6% (раніше складала 60–70%) від загальної кількості промислових підприємств.

Відкриття ринку країн СНД для закордонних товарів призвело до падіння попиту на національну наукомістку продукцію, витіснення її з внутрішнього ринку. У ряді галузей відставання набуває незворотного характеру, а необхідні витрати на освоєння та підтримку сучасного технологічного рівня є настільки значними, що стає більш вигідним імпортувати готову продукцію з-за кордону.

В умовах зменшення попиту на інноваційну продукцію організації скорочують обсяги виробництва наукомісткої продукції, віддаючи пріоритет виробництву технічно більш простої і дешевої. Знижуються обсяги виробництва продукції п'ятого технологічного укладу, ядром якого є електронна промисловість, обчислювальна, оптико-волоконна техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування.

У структурі машинобудівного комплексу за останні п'ять років частка наукомісткої продукції, що випускається з використанням переважно технологій

п'ятого укладу, знизилася з 45,3 до 27,5%, тоді як питома вага продукції четвертого технологічного укладу зростає з 16,8 до 32,3%.

Головними перешкодами на шляху розгортання інноваційних процесів є:

- обмеженість централізованого фінансування;
- брак у підприємств власних коштів;
- недостатня через високий ризик привабливість довгострокових вкладень для вітчизняного банківського капіталу, іноземних інвесторів, а також населення, яке має вільні кошти;
- відсутність розгорнутої інфраструктури інноваційного ринку.

Як показує аналіз, витрати на науку і проектні роботи в цивільній сфері стосовно ВВП майже у всіх країнах Співдружності знизилися до рівня менше одного відсотка.

Порівняно з 1991 р. у більшості країн Співдружності структура витрат змінилася в бік збільшення питомої ваги фундаментальних і прикладних досліджень порівняно з часткою науково-технічних розробок і послуг. Тобто конкретні науково-технічні програми фінансуються за залишковим принципом. Крім того, на проведення найважливіших фундаментальних робіт додатково направляються кошти у вигляді грантів, виділених з цільових державних і міжнародних фондів. Значно скоротилися обсяги прикладних наукових досліджень і розробок (особливо в оборонному комплексі, де практично повністю припинена діяльність ряду НДІ і КБ) та чисельність фахівців, що ведуть НДДКР.

Знижується частка науково-технічних розробок зі створення нових видів матеріалів, високотехнологічних процесів, виготовлення дослідних зразків нової техніки. В основному це пояснюється низьким платоспроможним попитом на ці роботи з боку потенційних замовників і практично повним припиненням бюджетного фінансування галузевої та „заводської” науки.

Все реальнішою стає перспектива, що держави Співдружності вже в найближчі роки зіткнуться з проблемою неспроможності на основі національного науково-технологічного потенціалу власними силами забезпечити потреби економіки своїх країн. Це неминуче призведе до перманентної закупівлі техніки й технологій, а значить до тривалої технологічної залежності від зовнішніх джерел, наслідком чого може стати підрив національної безпеки країн.

Разом з тим, у країнах Співдружності ще зберігається ряд галузей економіки, конкурентоспроможних на світовому ринку. Це паливно-сировинний комплекс, чорна і кольорова металургія, хімічна, деревообробна, авіаційна й аерокосмічна промисловість, приладобудування, суднобудування, окремі сфери військово-промислового комплексу. За окремими напрямками держави Співдружності знаходяться серед світових лідерів з розробки ряду фундаментальних проблем фізики, математики, інформатики, хімії, фізіології, медицини, прикладних розробок лазерної і криогенної техніки, нових матеріалів, аерокосмічної техніки, окремих зразків військової техніки, засобів зв'язку і телекомунікацій, програмних продуктів для ЕОМ.

Усе це дає змогу формувати і реалізовувати міждержавну інноваційну політику на основі ефективного використання наявного досить значного науково-технологічного потенціалу та високотехнологічних виробництв оборонних і цивільних галузей промисловості.

Створення єдиного Європейського дослідницького простору передбачає залучення до нього не лише старих, але і нових членів ЄС, а також держав, що підписали угоду про науково-технічне співробітництво з Євросоюзом (у 2001 р. такі угоди підписані з Росією, Україною). Стосовно інших країн Співдружності передбачаються спільні зусилля, спрямовані, по-перше, на стабілізацію їхнього наукового потенціалу, по-друге, на розв'язання проблем, що становлять взаємний інтерес у таких сферах, як охорона здоров'я та дотримання екологічної безпеки (включаючи ядерну), енергетика, нерозповсюдження озброєнь. Допомогу в роботі з країнами СНД надають такі організації, як Міжнародна асоціація зі сприяння співробітництву з ученими з нових незалежних держав колишнього СРСР (INTAS), Міжнародний науково-технічний центр у Москві (МНТЦ), Український науково-технічний центр у Києві (УНТЦ). В межах програми INTAS співробітничає більше 40 країн. Проекти і програми МНТЦ та УНТЦ сприяють інтеграції вчених оборонного комплексу у світове наукове співтовариство на основі всебічного співробітництва з Західною Європою, США і Японією.

Програма INTAS взяла на себе роль інформаційного посередника між шостою Рамковою програмою НДДКР Євросоюзу та науковими співтовариствами СНД. Разом зі службами Єврокомісії вона забезпечуватиме потенційних учасників проектів з СНД інформацією за тематичними напрямками, а також з процедурних питань. Зворотний потік інформації в Європу про потенціал українських учених, а також фахівців з інших держав здійснюватиметься через так звані національні інформаційні точки в країнах СНД.

Отже, країни Євросоюзу взяли в XXI ст. курс на подальше поглиблення кооперації в сфері НДДКР і підвищення ефективності інноваційної діяльності, що сприятиме посиленню їхніх конкурентних позицій на світовому ринку сучасних технологій. Що стосується України, то створення єдиного Європейського дослідницького простору дає їй можливість активно включитися в європейське наукове співтовариство та прискорити формування національної інноваційної політики.

1. *Годин Ю.* Стратегия инновационного развития <http://stra.teq.ru/lenta/innovation/1201>.
2. Доклад специальной группы ООН по информационным технологиям. 2000 г. <http://www.isn.ru/index152.shtml>.
3. Европейский Союз: Факты и комментарии / Под редакцией: Борко Ю.А. (отв.ред.), Буториной О.В., Журкина В.В., Потемкиной О.Ю. – Вып. 31. Декабрь 2002 г. – Февраль 2003 г. – М.: Институт Европы РАН, Ассоциация европейских исследований (АЕВИС), март 2003 г. – <http://www.aes.orq.ru>.
4. Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV „Про інноваційну діяльність // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – № 36.

5. *Иванова Н.* Инновационная сфера: итоги столетия // *Мировая экономика и международные отношения.* – 2001. – № 8. – С. 22–34.
6. *Лапаева В.В.* Политика Российской Федерации в области науки и технологий: проблемы правового обеспечения // *Адвокат (Москва).* – 2004. – № 2.
7. *Некипелов А.* Процесс глобализации и выбор странами СНГ сценариев социально-экономического развития // *Общество и экономика.* – 2002. – № 2. – С. 18–30.
8. О стимулировании инновационной деятельности и внедрения в производство наукоемких технологий (доклад Минпромнауки России) <http://stra.teq.ru/lenta/innovation/1874>.
9. *Шимов Я.* Глобализация – спасайся кто может! // *Русский журнал /Политика/ Метapolитика* www.russ.ru/politics/meta/20000905_Shimov.html 5 сент. 2000.